

ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМУ ДІЇ НОРМ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА В ЧАСІ ШЛЯХОМ ЗАСТОСУВАННЯ ЦІЛЬОВОГО СПОСОБУ ТЛУМАЧЕННЯ

МОСКАЛЮК Олександр Володимирович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного права ННІ права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

DOI 10.32782/NP.2023.3.3

У статті розглянуто питання дії норм конституційного права в часі. Обираючи правову норму, правозастосовувач повинен виходити зі співвідношення цілей правового регулювання (мети правової норми) з принципами правової визначеності та добросовісності. Для з'ясування мети правової норми варто звертатися до причин виникнення правової норми та цілей аналогічних правових норм як у системі національного законодавства, так і в законодавстві зарубіжних країн, у тому числі і конституційному.

Крім того, слід враховувати, що вибір правової норми не може відбуватися поза фактори соціальної дійсності. Тому правозастосовувач повинен також зважати на соціальні наслідки прийнятих рішень, у тому числі в розрізі гіпотетичної можливості створення прецеденту прийнятим ним рішенням.

Ключові слова: принцип добросовісності, принцип пропорційності, тлумачення конституційних норм, цільовий спосіб тлумачення

Традиційно у вітчизняній юридичній літературі цільовому способу тлумачення норм права відводиться допоміжна роль. Окремі аспекти цього питання розглядалися лише А. Мірошниченком, Б. Малишевим, М. Савчином, І. Сліденком, В. Гончаровим, Ю. Тодикою. Втім, використання цільового способу тлумачення, який передбачає з'ясування смислу норми права за допомогою її мети [1, с.124], дозволяє вирішити складні правозастосовчі ситуації. Серед них варто виділити

ситуації колізії норм права, прогалин у законодавстві, проблеми зловживання правом та обходу закону, інші випадки суперечності між буквою закону та його духом. У межах цієї статті ми спробуємо проілюструвати як цільовий спосіб тлумачення може бути застосований при визначенні дії норм конституційного права в часі.

Для цього ми проаналізуємо наступну ситуацію. Згідно з частиною п'ятою статті 131 Конституції України одна й та ж особа не може обіймати посаду члена Вищої ради правосуддя два строки поспіль. Відповідне положення з'явилося в результаті внесення змін у Конституцію в 2016 році. До того часу аналогічні функції здійснювалися іншим конституційним органом - Вищою Радою Юстиції, а Конституція обмежень щодо кількості строків перебування на посаді члена ВРЮ не передбачала. Разом з тим, у чинному тоді Законі України «Про Вищу раду юстиції» вказувалося, що члени ВРЮ обираються тільки на один чотирирічний термін. У перехідних положеннях Закону України «Про Вищу раду правосуддя» 2016 року зазначено, що ВРП є правонаступником ВРЮ, а члени ВРЮ набувають статусу членів ВРП і здійснюють свої повноваження до 30 квітня 2019 року.

15 лютого 2019 року рішенням Вищої ради адвокатів Павло Гречківський та Сергій Маловацький, які ще за чинності попереднього законодавства стали членами ВРЮ і в наступному набули повноважень членів ВРП, були обрані до складу ВРП.

Згодом відповідне рішення було оскаржене в порядку адміністративного судочинства, оскільки, на думку позивача, вказані особи були повторно обрані до Вищої ради правосуддя строком на чотири роки, що порушувало вимоги частини п'ятої статті 131 Конституції України.

Суд як першої, так і апеляційної інстанції у задоволенні позову повністю відмовив. При цьому, для нас з точки зору розгляду цільового способу тлумачення як критерію вибору норми права в часі, мають значення наступні мотиви прийнятих судових рішень.

1) Застосування до Гречківського та Головацького положень частини п'ятої статті 131 означатиме зворотню дію норм права в часі, що є прямим порушенням статті 58 Конституції України, яка визначила принцип незворотності дії норм права в часі. Обмеження в частині неможливості одній і тій самій особі обіймати посаду члена Вищої ради правосуддя два строки поспіль, застосовується до правовідносин, які виникли після набрання чинності змін до Конституції України, внесених Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», та норм частини другої статті 5 Закону України «Про Вищу раду правосуддя», а також у відношенні осіб, які попередньо обіймали посаду саме члена Вищої ради правосуддя, а не члена Вищої ради юстиції [2].

2) Конституція України та Закон України «Про Вищу раду правосуддя» не встановлюють додаткових умов, коли вказане обмеження застосовується також до осіб, яких було призначено членами Вищої ради юстиції на підставі Закону «Про Вищу раду правосуддя» в редакції Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12 лютого 2015 року [3].

Жодним чином ми не заперечуємо необхідність додержання принципу незворотності дії в часі. Як зазначає М.Козюбра, правило «закон не має зворотної дії в часі» було сформульовано ще давньоримськими юристами на протидію сваволі законодавця, який надавав зворотної сили законам, що погіршували становище людей, встановлювали відповідальність за дії, які на час

їх вчинення визнавалися законними. Метою цього принципу є створення гарантії неможливості ущемленню прав і свобод людини з боку державної влади [4]. Втім, з точки зору теорії права, у межах вказаних рішень допущено помилку щодо визначення зворотної дії норми права в часі. Відтак коротко зупинимося на теоретичних основах дії норм права в часі.

Залежно від дії норм права в часі всі правовідносини можна поділити на ті, які реалізуються одномоментно, та ті, які мають протяжність у часі. Якщо в першому випадку за критерієм розташування в часі існує тільки два явища: ті, які мали місце до набуття чинності правової норми, і ті, які мають місце після цього моменту, то в другому випадку з'являється ще один вид – ті, які існували на вказаний момент (тобто на момент набуття чинності новою нормою) [5, с. 101]. У такому випадку фактична дія новоприйнятої норми має три напрями дії: зворотню (ретроактивну), негайну (пряму, звичайну) і перспективну (майбутню). Розглянута ситуація є прикладом тривалих правовідносин, коли нова норма з'являється і набуває чинності вже в процесі існування правовідносин. Застосування нової правової норми до вже чинних правовідносин у цьому випадку є саме негайною дією норм права в часі, а не зворотною [дет. див. 6]. Таким чином, в обох судових рішеннях застосування нової правової норми до вже чинних правовідносин помилково визначено зворотною дією в часі. Щоправда, сказане не знімає питання того, чи повинна нова правова норма застосовуватися до вже чинних правовідносин.

У теорії права загальноприйнято: у разі відсутності норми, яка визначає напрям темпоральної дії норм права в часі, вважається, що норма права має негайну дію. Таке припущення спростовується у випадку, коли застосування нової норми призводить до порушення принципу правової визначеності [дет. див. 6]. Тому для визначення того, чи підлягає застосуванню норма частини п'ятої статті 130 Конституції України для вже існуючих на момент набрання нею чинності відносин, нам необхідно конкретизувати принцип правової визначеності щодо конкретної

ситуації та встановити мету норми частини п'ятої статті 131 Конституції України.

Принцип правової визначеності передбачає наявність впевненості в особі, що вже вчинені дії в майбутньому не будуть переглянуті і вона досягне тих правових наслідків, на які розраховувала, вступаючи в правовідносини. Адаптуючи цей правовий принцип до розглядуваної ситуації, його слід тлумачити наступним чином. Чи відмовилася б особа від перебування на посаді члена ВРЮ, знаючи, що в наступному будуть прийняті зміни в законодавстві, якими ВРЮ буде реорганізована у ВРП, орган з аналогічними функціями та повноваженнями? При цьому слід враховувати, що на момент призначення в законодавстві вже існувала норма, яка фактично забороняла повторно обіймати посаду у ВРЮ. Так, частиною третьої статті 1 Закону України «Про Вищу раду юстиції» в редакції від 12.02.2015 р. передбачалося, що члени Вищої ради юстиції призначалися строком на чотири роки і могли бути призначеними лише на один строк¹. Видається, що вказаний факт для середньостатистичної людини не вплинув би на її рішення обійняти посаду у відповідному органі чи відкласти таке бажання. Саме таке припущення необхідно здійснювати з огляду на принцип добросовісності, який обмежує дію принципу правової визначеності, передбачаючи, що право захищає інтереси завбачливих та розсудливих осіб [8, с.]. Таким чином, застосування частини п'ятої статті 131 до вже чинних правовідносин не може бути розглянуте як порушення принципу правової визначеності.

Отже, з точки зору домінуючої в теорії права точки зору, підстав для застосування перспективної дії норми права в часі відсутні, а значить, має застосовуватися негайна дія норми права. Логіка тут доволі проста, раз законодавець вважає за необхідне при-

йняти нову правову норму, то тим самим він визнає за незадовільне правове регулювання суспільних відносин попередньою правовою нормою. Втім, висновок щодо дії норми права в часі має також бути підтверджений застосуванням цільового тлумачення норм права.

Метою норми права виступають певні матеріальні або духовні цінності, які досягаються внаслідок реалізації цієї норми. Вказані цінності можуть належати до різних сфер суспільного життя (економічної, політичної, культурної, ідеологічної), у тому числі до суто юридичної сфери [9, с.295]. Таким чином, нам необхідно визначити причини появи цієї норми, чи зберігають ці причини актуальність на момент прийняття правозастосовного рішення і які цінності мають бути досягнуті при її реалізації. Допомогти у визначенні мети правової норми може ступінь поширення відповідної правової норми в законодавстві зарубіжних країн. Ця норма є втіленням принципу ротації, який уперше на рівні негласного правила почав дотримуватися з початку ХІХ століття в США і на сьогодні набув поширення в конституційному праві більшості держав при встановленні обмежень щодо кількості разів перебування на посаді глави держави. Він спрямований на запобігання зловживання владою, яке часто виникає при тривалому знаходженні однієї особи на одній і тій самій посаді. В українському законодавстві норми щодо обмеження кількості разів перебування на посадах різного рівня з'явилися на початку 10-их років, у тому числі як реакція на рекомендації міжнародних інституцій. Такі норми повинні були стати елементом нормативних гарантій від корупційних зловживань та деспотизму. До того ж, відповідні положення мали забезпечити оновлення закостенілості державного апарату.

При аналізі цієї правозастосовної ситуації варто звернути увагу на ще один момент. Правозастосувач, ухвалюючи рішення, вочевидь повинен зважати на соціальні наслідки свого рішення. У процесі тлумачення інтерпретатор діє в трьох напрямках досліджуючи: 1) норму права; 2) правові зв'язки норми з іншими нормами; 3) позаправові зв'язки норми з іншими суспільни-

---

¹ З теоретичної точки зору, у цьому випадку взагалі некоректно ставити питання про зворотну дію норми права в часі. Адже в юридичній науці аксіомою є те, що від зворотної дії закону в часі необхідно відрізняти випадки, коли нова правова норма надає те саме юридичне значення фактам, яке надавала їм попередня норма. Такі правовідносини нова норма бере під свій захист і на її основі вони отримують свій подальший розвиток і вирішення [7, с.297].

ми явищами [10, с. 471]. Телеологічний та історичний способи тлумачення норм права найефективніші у діяльності інтерпретатора в останньому із зазначених напрямів. При цьому історичний спосіб тлумачення покликаний встановити те, що було до прийняття, а також у день прийняття закону, а телеологічний спосіб тлумачення виявляє те, що буде (має бути) після втілення закону в життя [11, с. 16].

Інакше кажучи, інтерпретатор повинен спробувати спрогнозувати наслідки прийнятих рішень. У розрізі розглянутої ситуації я це сформулював би так. Чи відповідне рішення не стане прикладом для того, щоб інші особи намагалися обійти відповідні положення законодавства, що по суті означатиме їх фактичну ліквідацію. І дійсно в сучасній вітчизняній юридичній дійсності спроби обійти обмеження щодо кількості раз перебування на посаді можна з легкістю віднайти в різних сферах. Так, згідно зі статтею 42 Закону України «Про вищу освіту», одна і та сама особа не може бути керівником відповідного закладу вищої освіти більше ніж два строки. Тобто людина, яка вже займала посаду два строки в конкретному університеті, не може вже обиратися ректором у цьому самому університеті. З метою обходу вищезазначеної норми Закону України «Про вищу освіту», Уряд за ініціативи профільних міністерств, які мають у своєму підпорядкуванні заклади вищої освіти кілька разів приймав рішення щодо штучної реорганізації закладів вищої освіти, а саме про створення начебто нових закладів вищої освіти з метою надання права чинним ректорам обратитися додатково на два строки. Відтак формально ніби приписи законодавства не порушувалися, проте фактично принцип ротації керівників вищих навчальних закладів ліквідувався².

² Як тут не згадати події 2018 року, коли Сергій Саргсян після десятирічного перебування при владі, відбувши два п'ятирічні терміни, прагнув перейти на посаду прем'єра, який зі зміненою Конституцією ставав особою №1 у державі. Таким чином, буква закону була дотримана, а дух порушений: особа прагнула продовжити перебування при владі, серед іншого використавши можливість впливати на законодавство.

На завершення хотілося б зробити ще один висновок. Процес тлумачення повинен супроводжуватися аналізом правових ситуацій з точки зору наявності правових аномалій. Обидві правові ситуації у своїй основі містять елементи обходу закону, коли суб'єкти правовідносин намагаються скористатися недосконалістю правового регулювання. Різниця лише полягає в тому, що в другому випадку для здійснення обходу закону необхідним було ще прийняття розпорядчих актів. Фактично вказані дії свідчать про недобросовісність суб'єктів правовідносин, що так само повинно враховуватися при прийнятті остаточного рішення.

Висновки.

1. Для з'ясування мети правової норми варто звертатися до причин виникнення правової норми та цілей аналогічних правових норм як у системі національного законодавства, так і в законодавстві зарубіжних країн, у тому числі і конституційному. При цьому це правило не носить абсолютного характеру і може бути спростоване іншими аргументами.

2. Зважаючи на природу цільового способу тлумачення правових норм, інтерпретатор також повинен враховувати позаправові зв'язки з іншими соціальними явищами та наслідки від застосування того чи іншого варіанту тлумачення правових норм для соціальної дійсності.

3. Використовуючи цільовий спосіб тлумачення, слід також аналізувати правову ситуацію з точки зору принципів права та правових аномалій (зокрема, зловживання правом та обходу закону). У розглянутих нами прикладах цільовий спосіб тлумачення розглядався також у розрізі принципу правової визначеності та принципу добросовісності.

Література

1. Застосування норм права (теорія і практика): Навч. посіб. За заг. ред. Б. В. Малишева. Київ. 2010. 260 с.

2. Рішення Окружного адміністративного суду міста Києва від 15.12.2020 р. у справі №640/12625/19 (реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР - 93562364). Єдиний державний реєстр судових рішень // [Електронний ресурс] - режим доступу:

[Електронний ресурс] - режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua.

3. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду від 02.02.2022 р. у справі № 640/12625/19 (реєстраційний номер судового рішення в ЄДРСР - 103222489). Єдиний державний реєстр судових рішень // [Електронний ресурс] - режим доступу: [Електронний ресурс] - режим доступу: www.reyestr.court.gov.ua

4. Окрема думка судді Конституційного Суду України М. І. Козюбри стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів // Вісник Конституційного Суду України. – 1999. — № 2. – С. 25–26.

5. Пушняк О. В. Право і час: монографія. Х.: ФІНН. 2009. 176 с.

6. Москалюк О. В. Подолання колізій між нормами права рівної юридичної сили: монографія. К.: Дакор. 2013. 213 с.

7. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм. М.: Госюриздат. 1960. 511 с.

8. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Харків: Право. 2008. 238 с.

9. Малишев Б. В. Цілеспрямованість правової системи: теоретико-методологічне дослідження: дис. на зд. наук. ст. д-ра юр. наук; Київ, 2013. 405 с.

10. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / За ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. К.: Юрінком Інтер. 2006. 688 с.

11. Рабинович П. М. Социалистическая законность и целесообразность в советском праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук. Москва. 1966. 18 с.

SUMMARY

The article analyzes the question of the action of constitutional norms in time. Choosing a legal norm, person should consider the balance between the objectives of the legal regulation and the principles of conscientiousness and proportionality. In order to determine the purpose of a legal norm, person should be made to the reasons for the emergence of a legal norm and the purposes of similar legal norms, both in the system of national legislation and in the legislation of foreign countries, including the constitutional one. In additional,

Besides, it should be borne in mind that the choice of a legal norm cannot take place outside social realities.

That is why person must also consider the social consequences of the decisions taken, including the hypotic possibility of setting a precedent.

Using a teleological interpretation, the legal situation should also be analysed from the point of view of the principles of law and legal anomalies (e.g., abuse of rights and circumvention of the law).

The purpose of the legal norms is certain material or spiritual values which are achieved as a result of the implementation of this rule. These values may relate to different spheres of social life (economic, political, cultural, ideological), including the legal sphere. Thus, it is necessary to determine the reasons for the emergence of this rule, whether these reasons remain valid at the time of the adoption of the legal decision and what values should be achieved in its implementation.

Key words: the principle of conscientiousness, the principle of proportionality, interpretation of the constitutional norms, teleological interpretation.